

binnen het Nederlandse christendom: de nadruk op oude waarden, het schermen met scheppingsorden, de aversie tegen andere godsdiensten en dialoog daarmee, het groeiende zelfbewustzijn. Toch zijn veel conservatieve richtingen in Nederland niet – en hopelijk nooit – verworteld met een sterke theologie van ‘volk en vaderland’. Zij streven ook niet naar het overnemen van de culturele hegemonie: daarvoor zijn ze teveel gelieerd aan kerken die zichzelf bewust als minderheid zien of politieke partijen die zichzelf meer als belijdenispartij beschouwen dan als machtsfactor.

Toch zijn er christenen die de verschuiving van conservatief naar extreemrechts aan het maken zijn of al hebben gemaakt. Ondanks dat zij terecht strijden tegen de gevolgen van het neoliberalisme, het doorgeslagen marktdenken of de nadelige gevolgen van de globalisering lopen zij de kans het christendom verder uit te hollen door zich aan te sluiten bij het gedachtegoed van extreemrechtse politieke partijen. Het verwijt dat het ‘mainstream’ christendom zich heeft laten leiden door ‘de tijdgeest’ kan evengoed omgedraaid worden: deze conservatieve stromingen laten zich leiden door een bepaald deel van de huidige ‘tijdgeest’. De nadruk op ‘tradities’ of de binding tussen ‘volk’ en een bepaalde visie op politiek of religie laat hen steeds verdergaan richting een cultuurchristendom dat het seculariseringsproces alleen maar verder bevordert. Zeker omdat anderen – buiten het christendom – deze woorden en tradities overnemen zonder geloof daarin, maar wel als wapen tegen met name de islam. Het woord Kerst willen vasthouden door mensen die niet meer geloven in de inhoud van dat woord is seculier denken: Kerst gaat zo steeds minder over de komst van Christus en steeds meer over gezelligheid, cadeautjes en diners. Een christen die in Jezus Christus gelooft, hecht er niet aan dat een winkel je fijne feestdagen toewenst in plaats van gezegende Kerstdagen: láát iedereen maar fijne feestdagen hebben en laat ze ‘jingle bells’ vooral niet associëren met onze Verlosser.

Eveline van Staalduine-Sulman (e.van.staalduine-sulman@vu.nl) is hoogleraar Receptiegeschiedenis van de Hebreeuwse Bijbel aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Bijbellezen als christelijke levenskunst

Twee culturele factoren die van deze levenskunst een strijd kunnen maken

– door Ilonka Terlouw –

Foto (bijgesneden): Artem Maltsev (Unsplash)

‘Aanvaard u de heilige Schrift als enige regel van het geloof en wilt u zich verzetten tegen al wat daarmee strijdig is?’¹ Het is de eerste vraag die in veel protestantse gemeentes gesteld wordt aan nieuwe ambtsdragers. Ik was bijna een jaar gemeentepredikant toen een van de nieuw te bevestigen ambtsdragers aangaf dat hij moeite had met deze vraag. Eigenlijk kon en wilde hij er geen ‘ja’ op zeggen. ‘Kunt u die vraag niet wijzigen, dominee? Er staan dingen in de Bijbel die ik, in het licht van de situatie en kennis van nu, niet zo na kan zeggen. Mijn verstand en mijn levenservaring zijn ook belangrijk voor hoe ik geloof, voor de keuzes die ik maak, voor mijn werk in de christelijke politiek. Trouwens, mijn verstand heb ik toch ook van God gekregen?’² Hij kreeg breed bijval.³ Ik heb de vraag als volgt gewijzigd: ‘Aanvaarden jullie de Bijbel als de

1 ‘Orde voor de bevestiging van diakenen en ouderlingen’, in: *Dienstboek. Een Proeve. Deel II. Leven-zegen-gemeenschap* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2004), 260.

2 Formulering op grond van eigen herinnering, met behulp van bewaarde aantekeningen van het desbetreffende gesprek.

3 Daardoor heen was ook een allergie merkbaar tegen een kerk ‘die weet hoe ‘t precies zit’ en ‘wel even zal zeggen hoe je moet geloven’.

richtlijn van het geloof en willen jullie de gemeente bemoedigen met en helpen te leven uit Gods Woord?' Vaak heb ik me sindsdien afgevraagd of ik de formulering van die vraag had moeten wijzigen.

In dit artikel reflecteer ik op de vragen die dit voorval bij mij oproep, over het gezag van de Bijbel in het leven van (protestantse) christenen. Ik pleit ervoor dat christenen zich erin oefenen hun leven te zien in het licht van het frame dat de Bijbel biedt in plaats van (het gezag van) de Bijbel te beoordelen in het licht van de vragen die ze hebben. Ik zoom vervolgens in op twee belangrijke culturele obstakels die van deze christelijke levenskunst een ware strijd kunnen maken.

Golden Rule Christianity?

De afgelopen jaren maalde bovenstaand voorval regelmatig door mijn gedachten en vroeg ik mezelf af of 'de richtlijn' van het geloof niet een te vrijblijvende formulering vormt. Baan ik daarmee niet de weg voor een vorm van *Golden Rule Christianity*?⁴ Die term is een verzamelbegrip voor christenen voor wie het geloofsleven draait om de bijbelse gouden richtlijn: 'Behandel anderen, zoals je zou willen dat ze jou behandelen' (Mat. 7:12). Zorgdragen voor elkaar, daar gaat het om in het geleefde geloof van *Golden Rule Christians*. Vervolgens eindigt het gezag van de Bijbel daar.

Het grote liefdesgebod biedt veel protestanten in Nederland op vergelijkbare manier richting. Het functioneert in hun geloofsleven als leessleutel voor hun interpretatie van de Bijbel. Als gemeentepredikant viel mij echter op, dat deze leessleutel tegelijkertijd ook regelmatig fungeert als een soort van excuus om al het overige wat de Bijbel (en in het verlengde daarvan: het christelijk geloof en de kerk) te bieden heeft, terzijde te schuiven. Natuurlijk is dit te zwart-wit gesteld, maar toch klinkt het vaak wel erg snel: 'De liefde, ja, dat is toch de kern waar het om gaat?' Zo groeit er soms, paradoxaal genoeg, bijna een tegenstelling tussen de bijbelse opdracht tot het 'liefhebben van God en de naaste' en 'het aanvaarden van de heilige Schrift'.

Aldus stapelden de vragen naar aanleiding van deze opnieuw geformuleerde bevestigingsvraag zich op. Bouwen 'mijn' gemeente en ikzelf mee aan een generatie christenen die zich al minder aan het gezag van de Bijbel gelegen laat liggen? Of moeten we eerder zeggen, dat wij deel uitmaken van de ontwikkeling van een christendom dat al minder met de Bijbel uit de voeten *kan*? Of nog anders gezegd: 'Is de Bijbel nog de baas in de kerk?!'⁵

4 Nancy T. Ammerman, 'Golden Rule Christianity: Lived Religion in The American Mainstream', in: D. Hall (ed.), *Lived Religion in America* (Princeton University Press, 1997), 196-216.

5 Deze vraag en zorgen rondom het Schriftgezag in onze tijd en het afnemende bijbelgebruik onder christenen vormden de opmaat voor de conferentie 'Bijbel in beweging' op 25 november 2022, georganiseerd door het Baptisten Seminarium en de James Wm. McClendon Chair van de VU Amsterdam. Dit artikel is een (lichte) bewerking van de lezing die ik hield op deze conferentie. Voor een terugblik zie: <https://www.unie-abc.nl/nieuwsindex/12-seminarium/577-terugblik-conferentie-bijbel-in-beweging>.

Het onfeilbare gezag van de Bijbel: pleidooi voor christelijke levenskunst

Nadenkend over dergelijke vragen rees bij mij twijfel of mijn overwegingen de crux van het probleem scherp in beeld brengen. Als het ons verlangen is dat 'de Bijbel de baas in de kerk is', voeren we dan wel het juiste gesprek? Laat me de vraag nog anders formuleren: maken wij ons niet vaak zorgen over het gezag van de Schrift op een wijze die juist aan het hart van dat gezag voorbij gaat en daarmee ook vertekent wat dat gezag doet, hoe de Schrift dat doet en wat onze houding zou moeten zijn?

Het spreken over de Bijbel als 'enige regel', maar evenzogoed als 'richtlijn', kan eenvoudig neigen naar het *framen* van het gezag van de Bijbel als een primair moreel gezag. De voortdurende kerkelijke discussies over het gezag van de Bijbel rondom enkele hete hangijzers (bijvoorbeeld vrouw in het ambt, seksualiteit en gender, schepping versus evolutie) bieden een context die dit frame oproept en versterkt. De Bijbel wordt gepresenteerd als gezaghebbende gids voor de morele keuzes van christenen, of, in het verlengde daarvan, als meer of minder rechtstreeks antwoord op de concrete vragen die in de kerk van nu spelen. In het veranderende kerkelijk landschap, in combinatie met de veranderende kerkelijk standpunten en het beroep dat daarvoor op de Bijbel wordt gedaan, lijkt dat gezag vervolgens allerminst onfeilbaar.

Op deze wijze halen we echter zaken door elkaar.⁶ Voor het onfeilbare gezag van de Bijbel moeten we de aandacht op iets anders richten en wel op wat deze woorden van de Bijbel al eeuwenlang, op indrukwekkende wijze *doen*: ze brengen *leven*, ze brengen *redding*, ze brengen mensen bij de Opgestane. Dát gebeuren, dat Bijbelwoorden tot stem van de levende God worden, dat je ze leest en het licht van Gods aangezicht over je leven opgaat, dat je ze hoort en zij jouw leven nieuw maken – van dát Schriftgezag klinkt maar weinig door in een vraag naar het 'aanvaarden' van een serie 'regels' of 'richtlijnen'. Het onfeilbare gezag van de Bijbel betreft een dynamisch gebeuren en dat gebeuren vindt plaats in het contact tussen God en mensen.

In de praktische theologie wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten geloofspraktijken: spirituele praktijken, die ons in contact brengen *met God*, discursieve praktijken waarin we praten *over God*, en gedrag-regulerende praktijken met oog op onze *dagelijkse handel en wandel*.⁷ Enkel het functioneren van dat eerste type praktijken, waarin de daadwerkelijke

6 Vgl. Arnold Huijgen, *Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel* (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019), o.a. 9, 11, 16: 'Een benadering die vanuit hedendaagse ethische vragen vertrekt om vervolgens de input vanuit de Schrift te verwerken, lijkt mij geen recht te doen aan de Schrift zelf' (11).

7 In de begrippen van religiewetenschapper Riesebrodt: inventionistische Praktijken, diskursieve Praktijken, verhalnisregulerende Praktijken. Martin Riesebrodt, *Cultus und Heilsversprechen. Eine Theorie der Religionen* (München: Beck, 2007), 108-111.

omgang met God plaatsvindt, rechtvaardigt het bestaan van de andere twee.⁸ In de praktijk draaien we de zaken echter regelmatig om: we meten het gezag van de Bijbel af aan de mate waarin het bevredigend antwoord biedt op onze vragen (met name: op een beperkt aantal vraagstukken) van vandaag de dag, in plaats van ons te laten vormen door de rijkdom van 66 Bijbelboeken vol geschiedenis, verhalen, wijsheid, waarin het evangelie ons tegemoet treedt. Zo'n geestelijke praktijk van bijbellezen lost het vraagstuk hoe je situaties van nu kunt verbinden met de bijbeltekst niet op. Het is wel hermeneutisch cruciaal en voorwaarde daarvoor.

Het is mij om dat gezag van de Bijbel te doen: het aangesproken worden door Gods Woord vormt de bron van het christenleven en plaatst christenen principieel aan de kant van de ontvanger, van de hoorders, van de luisteraars. Het is de kunst om je als christen telkens opnieuw daar te positioneren en jezelf in ontvankelijkheid te oefenen. Ik zou deze christelijke levenskunst willen omschrijven als de kunst om je leven te zien in het licht van het frame dat de Bijbel biedt en niet om de Bijbel te zien in het licht van alle vragen (of wensen) die je hebt. Dat valt bepaald niet mee. Niet enkel onze kerkelijke interpretatiedilemma's staan ontvankelijkheid regelmatig in de weg, ook onze cultuur maakt dat deze christelijke levenskunst soms eerder voelt als strijd.⁹ In wat volgt, zal ik twee kenmerken van onze cultuur en hun invloed op de kunst van het Bijbellezen uitwerken.

Het niet-ontvankelijke *buffered self*

Als eerste, we leven in een seculiere tijd. Ingrijpender nog: wij – ook wij christenen – maken deel uit van die seculiere tijd. De seculariteit zit in u en mij. Ik gebruik het begrip seculariteit dan zoals uiteengezet door de cultuurfilosoof Charles Taylor in *A Secular Age*: secularisering wijst dan niet op de afname van het aantal mensen dat gelooft, maar duidt op het ontstaan van een nieuwe seculiere werkelijkheid, waarin geloven weliswaar nog altijd een optie is, maar bepaald niet de gemakkelijkste of meest voor de hand liggende. 'We live in a condition where we cannot help but be aware that there are a number of different construals, views which intelligent, reasonably undeluded people, of good will, can and do disagree on,' aldus Taylor.¹⁰

De condities van ons bestaan, van hoe wij in Nederland het leven ervaren en van wat het betekent om te geloven, zijn radicaal anders dan enkele eeuwen geleden. Er heeft zich een nieuw, menselijk zelfbewustzijn ontwikkeld dat

8 Riesebrodt, *Cultus und Heilsversprechen*, 127: 'Erst die Tatsache, dass man nicht nur an die Existenz übermenschlicher Mächte „glaubt“, sondern mit ihnen verkehrt, gibt allen anderen Praktiken ihre Rechtfertigung'. Cf. Charles Taylor, *A Secular Age* (Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 4-5, 10.

9 Cf. McClendon: 'Theology means struggle. It may begin as Bonhoeffer said in silence, but when the silence is broken, a battle begins', James Wm. McClendon Jr. (1982), 'What Is A "baptist" Theology?' in: *The Collected Works of James Wm. McClendon, Jr.*, Volume 1 (Baylor University Press, 2014) 91-118.

10 Taylor, *A Secular Age*, 11.

radicaal reflexief is. Taylor noemt dit het *buffered self*.¹¹ Je geest vormt als het ware een afgesloten ruimte, waarbinnen je gedachten en waarnemingen betekenis verlenen aan de wereld buiten je. Vanuit dit reflexieve 'ik' kijk je continu van een zekere afstand naar de dingen die zich buiten jezelf afspeelen.

Deze buffer tussen jouw geest en de wereld buiten jou maakt het lastig om wat in de Bijbel staat, 'gewoon' op je af te laten komen. 'We cannot help looking over our shoulder from time to time, looking sideways, living our faith also in a condition of doubt and uncertainty'.¹² Voor je het weet, slinkt er die innerlijk stem: die 'ik' die zich ervan bewust is dat wat het leest, slechts een eigen lezing is, die zal twifelen of die tekst wel zo bedoeld is, die zich afvraagt of het God is die daar spreekt of toch het eigen ik, die zich afvraagt of het allemaal wel waar is...¹³ Ook in het geloofsgesprek speelt deze reflexiviteit gelovigen parten. Gesprekken verzanden in 'respect hebben voor een elkaars mening', omdat we ons realiseren dat geen enkele uitleg objectief is.

Is er een manier waarop wij dit kunnen doorbreken? Dat denk ik niet, maar ik denk ook niet dat wij gevangen zitten in onze cultuur of in ons menszijn. De kern waar het om draait als het over het gezag van de Schrift gaat, is nu juist dat het onfeilbaar is in de beweging die God daarin maakt naar mensenharten toe. In het horen van de woorden van de Bijbel dringt de Levende je leven binnen. Het is meer dan ooit nodig om je in die christelijke levenskunst te oefenen, niet zozeer om er beter in te worden – in de zin van: omdat je daardoor meer ontvankelijk zou worden – maar om het Woord telkens weer te laten gebeuren. En dat is meer dan ooit nodig als tegenwicht voor dat vreemde, moderne, geïsoleerde, reflexieve zelf dat geloven fundamenteel lastig maakt.

Het Wikipediatijdperk

Als tweede, we leven in het Wikipediatijdperk, in de informatiesamenleving. In de industriële samenleving die hieraan vooraf ging, draaide het om de grootschalige, machinale productie van goederen. Nu draait alles om de creatie, verspreiding, integratie en (niet te vergeten) manipulatie van informatie.

Als burgers van deze samenleving zijn we continu bezig om de datavloed die op ons afkomt, te scannen op dat wat voor ons relevant is. Het vormt tegenwoordig een ware uitdaging om de berichtenstroom bij te houden van de verschillende mailadressen die je bezit en van de appgroepen waar je lid van bent. We scannen en selecteren continu, met als resultaat dat onze kennis vaak selectief en gefragmenteerd is. Informatie die we niet zelf kunnen controleren, wantrouwen we daarbij al snel. Met de gevolgen daarvan hebben bijvoorbeeld

11 Taylor, *A Secular Age*, 27, 30-31.

12 Vervolg op het citaat van voetnoot 10: Taylor, *A Secular Age*, 11.

13 'I am never, or only rarely, really sure, free of all doubt, untroubled by some objection – by some experience which won't fit, some lives which exhibit fullness on another basis, some alternative mode of fullness which sometimes draws me, etc.' Taylor, *A Secular Age*, 10-11.

huisartsen in hun praktijk dagelijks te maken: met patiënten die hun symptomen googelen en met de arts in discussie treden over de diagnose, terwijl het hun aan enig breder perspectief of ervaring ontbreekt.

Dit soort gewoontes kenmerken ook de omgang van veel christenen met de Bijbel. We scannen en zoeken naar wat wij weten willen.¹⁴ We googelen naar antwoorden op geloofsvragen en weten feilloos onze weg te vinden naar dagelijksebroodkruiden.nl of naar debijbel.nl. Uit de tientallen teksten die op het scherm verschijnen, selecteren we het antwoord dat voor ons het beste bruikbaar is. En dan zeggen we: 'Ja, maar dat staat er toch?' Of: 'Ik volg gewoon wat er in de Bijbel staat.'

Kortom, we zijn gewend om onszelf te informeren, we zijn niet gewend om onze identiteit door iets wat groter is dan onszelf te laten formeren. Luisteren en tekstlezen, hoe gaat dat eigenlijk in zijn werk? Wat vraagt een boek als de Bijbel daarin van je? De Bijbel is immers geen kerkelijke Wikipedia en ook geen handige database vol inspirerende teksten. In onze informatiesamenleving bouwen we weinig vanzelfsprekende feeling op met de gelaagdheid en betekenisrijkdom van teksten, met de zeggingskracht van verschillende literaire genres of met de dynamiek van het overkoepelende historische narratief. Het maakt dat veel mensen, ondanks het hoge opleidingsniveau van onze samenleving, de Bijbel toch 'heel moeilijk' vinden. God ontmoeten in de natuur, een medemens of in een lied is voor velen eenvoudiger (ook: behapbaarder) dan God ontmoeten in de tekst van de Bijbel.

Levenskunst die beoefend moet worden

De christelijke levenskunst om je leven te zien in het licht van het historische, literaire en spirituele frame dat de Bijbel biedt, is dus allerminst vanzelfsprekend. Het valt voor de seculiere gelovige niet mee zich open te stellen voor een narratief dat het eigen narratief overstijgt. Het vraagt om continue oefening in ontvankelijkheid en om oefening in leesvaardigheid. Waar het op aankomt in deze christelijke levenskunst is misschien wel, heel eenvoudig gezegd, op liefde voor de Bijbel. En die wordt niet altijd gevoed door de genoemde culturele gewoontes, noch door bepaalde kerkelijke tendensen of discussies.¹⁵ Het is eerder iets dat je in de lastige levenskunst van het lezen van Gods Woord geschonken wordt.

Ilonka Terlouw (ilonka_terlouw@hotmail.com) is docent en postdoctoraal onderzoeker Praktische Theologie (onderzoeksveld: het christelijke gebed) aan de Protestantse Theologische Universiteit en gastdocent aan het Baptistenseminarium.

¹⁴ Het gebruik van de 'we' vorm is ook hier bewust: welke gelovige kan claimen hier geheel immuun voor te zijn?

¹⁵ Tegelijk hoeven we ons er ook niet door te laten afschrikken: in het in het licht van het evangelie ben ik banger voor het absolute van een interpretatie dan voor het gebroekene ervan.

Recensies

Aurelius Augustinus, De laatste visvangst. Verhandelingen 55-124 over het Johannesevangelie [In Ioannis euangelium tractatus]. *Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Hans Tevel en Hans van Reisen, Damon Middelburg 2021, 500 blz., € 39,90*

Dit is het derde en laatste deel van de vertaling van dit werk van de kerkvader Augustinus. Deze verhandelingen over Johannes 13-21 werden door hem gedictieerd in de jaren 419 en 420. Hij zag ze als verhandelingen die de geloofsgemeenschap konden helpen om het Evangelie van Johannes beter te verstaan. Hij schreef ze op verzoek voor zijn collega's die ze aan gelovigen konden (laten) voorlezen. Je zou het kunnen vergelijken met de cursussen Theologische vorming van gemeenteleden.

Het valt op dat Augustinus rekening houdt met critici die willen wijzen op uitspraken die met elkaar in tegenspraak zijn. Op die wijze wilde hij de gelovigen helpen om zich niet omver te laten praten en zelf ook te verwoorden wat er wel staat. Daaruit is af te leiden dat ook critici van het christelijk geloof de moeite namen om zich in de tekst te verdiepen. Ook is het overduidelijk dat de triniteitsleer nog volop bediscussieerd werd. In veel passages gaat hij in op het onderscheid en de verbinding tussen de menselijke en goddelijke natuur van Christus en ook op hoe de verhouding Vader-Zoon binnen de triniteit anders is dan die van Vader-Geest. Gezien het steeds weer terugkomen van deze thema's is het duidelijk dat

het voor Augustinus van groot belang was om dit zo helder mogelijk uit te leggen voor de geloofsgemeenschap. Ook is hij er duidelijk over, wanneer hij afwijkende meningen in christelijke stromingen onder kritiek stelt. Hij hecht nadrukkelijk waarde aan goede geloofskennis. Zo stelt hij in Verhandeling 102 (p.312): 'Wie over Hem [Christus] opvattingen heeft zoals je die over Hem moet hebben, die vraagt in zijn naam.' Keters hoeven dus niet op verhooring van hun gebed te rekenen... De inhoud van wat Augustinus te berde brengt, is vooral gericht op het verstaan van wat er geschreven staat. Verwijzingen naar andere passages uit de Schrift zijn er vaak. Zou hij veel teksten uit zijn hoofd gekend hebben? Achter in de uitgave staat een register van de Bijbelteksten waarnaar hij verwijst.

Deze verhandelingen zijn meer een theologisch commentaar dan preken. Er wordt geen link gelegd naar de omstandigheden waarin de hoorders zich bevinden of naar gebeurtenissen in deze periode. Augustinus' aandacht is op wat de evangelist schrijft en wat de betekenis daarvan is. Zo merkt hij op bij de uitspraak dat de liefde van Jezus voor de zijnen tot het uiterste zou gaan (in zijn vertaling: tot het einde, Joh. 13:1), dat het onmogelijk is dat er een einde aan zijn liefde zou komen door de dood, alsof hij de zijnen alleen tijdens zijn leven op aarde kon liefhebben. Nee, Hij hield zoveel van hen, dat Hij voor hen stierf. Hij betaalde de hoogste prijs voor het kunnen schenken van zijn liefde. Zo gaf Hij zijn leven voor zijn vrienden (Joh. 15:13). Bij het